

KOVÁCS TAMÁS

A hazai szélsőjobboldali eszmerendszerek nemzetközi komponensei

Időről időre visszatér a magyar közgondolkodásban vagy éppen a szellemtörténetben a kérdés, hogy vajon a két világháború közötti magyar szélsőjobboldali gondolkodás mennyit, hogyan és milyen mértékben merített a nemzetközi mozgalmakból vagy eszmerendszerekből.¹

A kérdéskör – amely talán elsőre egyszerűnek tűnik – önmagában is többretegű, következésképpen nem lehet rá egy, vagy ha úgy tetszik „a” választ megadni. Tény, hogy a második világháború utáni történelemszemlélet – számos más hibája mellett – túlzottan leegyszerűsítette a két világháború közötti korszak megítélését és értékelését. Ez a megállapítás értelemszerűen igaz volt a két világháború közti szélsőjobboldali mozgalmakra vagy éppen néhány politikus közéleti pályaképének megrajzolására is. Vagyis ezek lényegében nem voltak mások, mint az olasz és német pártok/mozgalmak magyar klónjai, nemkülönben politikusaik is. Ez a fajta igen erőteljes leegyszerűsítés két komoly veszélyt rejtett. Egyik, hogy ekkor elmaradt egyfajta múlttal való reális szembenézés és a következtetések levonása, hogy a magyar szélsőjobboldal magyar gyökerei igen mélyek, és azok a magyar gazdaság sajátos fejlődésében, az első világháborús vereségben éppúgy gyökerez-

¹ A témát járta körül: PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012; GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*. Osiris Kiadó, Budapest, 2012. A témát érintette: UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege – Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Jelenkor Kiadó–OSZK, Budapest, 2012. Nemzetköziösszehasonlításban lásd Robert O. PAXTON: *The Anatomy of Fascism*. Vintage Books, New York, 2004.

nek, mint a Horthy-Magyarország modernizációra alig képes társadalmi-gazdasági viszonyaiban. Sokáig váratott magára például az 1939-es választások eredményeinek beépítése a magyar történeti tudatba, amikor is a szélsőjobboldali pártokról világosan kiderült, hogy ők Horthy kormányzó és rendszere legerősebb ellenzéki csoportosulása(i). Látni kell azt is, hogy a szélsőjobbon mindig is volt hajlam – és némi emberi erőforrás is – az erőszakos megoldásokra. Más kérdés, hogy meddig jutottak el ezek a szervezkedések a szalon-/kocsmai beszélgetésektől a konkrét, kézzelfogható tettekig. Vagyis nem a kommunista párt/mozgalom vagy a polgári-liberális pártok veszélyeztették Horthy hatalmát, főleg nem ők terveztek fegyveres, erőszakos akciót a hatalom megszerzésére.

A másik, a leegyszerűsítésből fakadó veszély az volt, hogy tekintettel a szélsőjobboldali pártok és mozgalmak számbeli arányára, egyes szervezetek vagy szereplők a megérdemelnél nagyobb figyelmet és hangsúlyt kaphatnak, míg mások éppen fordítva: jóval kevesebbet. A túlértékelésre jó példa Meskó Zoltán² és Böszörmény Zoltán szerepének és mozgalmának (túl)értékelése az első nemzeti szocialista pártok vezetőinél, illetve Meskó parlamenti képviselőségénél. Böszörményt már a maga korában is klinikai esetnek, vagyis egyszerűen örültek tartották, nemkülönben követőit is.³ Meskó pedig pár évvel ominózus országgyűlési felszólalása után visszatért a kormánypárt kebelébe, mi több: 1944/45-ben már az ellenálló csoportokat segítette.

Az 1989 után új lendületet kapott szélsőjobboldal-kutatás újabb és újabb eredményei egyre jobban árnyalták a korábbi sematikus képet. Megmutatták a szélsőjobb sokszínűségét éppúgy, mint a különböző mozgalmak sokaságát az irányzaton belül, a közöttük igencsak élénk átjárást és a belső ellentétek sokaságát. Ezek a tények már önmagában rávilágítanak annak a kérdésnek a bonyolultságára és összetettségére, hogy pontosan mit is értünk-értsünk szélsőjobboldal alatt. A kutatások azt is bizonyí-

² Meskó működéséről lásd újabban: UDVARVÖLGYI Zsolt: *Meskó Zoltán. Egy politikusi pályakép*. Ph. D. disszertáció, Miskolc, 2008.

³ KOVÁCS Tamás: *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 44.

tották, hogy a magyar szélsőjobb eszmei gyökerei jellemzően a magyar gondolkodásban, politikában és történelemben rejlenek. Ennek igen fontos része az antiszemitizmus, amelyről Gyurgyák János is megállapította, hogy a „modern magyar antiszemitizmus magyar földből csírázott”.⁴

Nem kell azonban feltétlen kortárs szerzőt idézni a fenti állítás igazolására. Elég, ha elolvassuk Szálasi Ferencnek a korban keletkezett írásait vagy a korabeli nyilas-hungarista propagandakiadványokat. „Szálasi pártja (akkor még Magyar Nemzeti Szocialista Párt) az alábbi szirén hangú német nyelvű felhívással csábította magához a német kisebbségi polgárokat: »Aufruf an die Ungarländischen Volksdeutschen! Was ist der Hungarismus? So wie die in Italien blühende nationale Richtung: 'Fachismus', in Deutschland 'Hitlerismus' und in Spanien 'Falangismus' genannt wird, so nennen wir die für Ungarn angewandte Form der nationalsozialistischen Weltanschauung: 'Hungarismus'».“⁵

Talán kissé leegyszerűsítő képet láttatnánk ugyanakkor, ha figyelmen kívül hagynánk, hogy ezen pártok és mozgalmak közül is többeknek volt valamilyen nemzetközi kapcsolatrendszere – természetesen szigorúan az aktuális politikai érdekek mentén –, a benne részt vevőknek pedig „tudományos” ismeretanyaga. Ugyan a pártprogramok, brosrák vagy éppen alapszabályok sok mindent leírnak, ezekből legfeljebb következtetni lehet arra, hogy ki vagy mi hatott az adott írásmű szerzőjére. A friss nemzetközi antiszemita irodalom a húszas évektől kezdve elérhető volt a magyar közönség számára is, és a harmincas évek derekára már nem beszélhetünk ilyen téren lemaradásról. Lelkes fordítók és magyarázók, mint Endre László (1944-ben belügyi államtitkár, a deportálások egyik szervezője és irányítója), Kovács Alajos statisztikus, Bosnyák Zoltán (az 1940-es években a Zsidókérdést Kutató Intézet igazgatója)⁶ vagy éppen Nagykálnai Levatic László

⁴ GYURGYÁK János: i. m. 314.

⁵ KOVÁCS Tamás: *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb*. I. m. 117.

⁶ KOVÁCS Tamás: A magyar fajvédelem a kezdetektől Bosnyák Zoltánig. *Rubicon*, 2006/10, 52–55. és UNGVÁRY Krisztián: Egy magyar intézmény: A „Zsidókérdéstkutató Magyar Intézet” keletkezéséhez. In: RAINER M. János (szerk.): *Évkönyv XI. Magyarország a jelenkorban 2003*. 1956-os Intézet, Budapest, 2003. 147–163.

ily módon is közreműködtek a szélsőjobboldali eszmék terjesztésében.

Következésképpen megállapíthatjuk, hogy a magyar szélsőjobboldali körökből sokan ismerték a nemzetközi irodalmat – így az úgynevezett európai korszellemet –, és nyilván olvasmányélményeik rájuk is hatással voltak, legkevesebb a megerősítés szintjén. A nemzetközi és a magyar szélsőjobboldal eszmerendszere leginkább két, bizonyos mértékben egymással is összefüggő gondolkörben kapcsolható össze: antiszemitizmus és a „faji” gondolat; kapitalizmuskritika és szociális gondolat.

A modern szélsőjobboldali gondolat és antiszemitizmusra ható eszmék, elméletek közül kettőt feltétlenül ki kell emelnünk. Mindkettő esetén nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a 20. század első felében mindkettőnek számos híve és követője volt a nyugati világban.

Az egyik ilyen a szociáldarwinizmus volt. Ennek értelmében a darwinizmust kiterjesztették a társadalomra is. Vagyis az evolúció igazi motorja az élőlények közötti versengés és a természetes szelekció („legrátermettebb túlélése”), következésképp a társadalmi fejlődés alapja a szociáldarwinizmus szerint az emberi csoportok, nemzetek vagy eszmék közötti versengés. Mindezen gondolatok természetesen teljesen kizárták a Bibliát, annak eszmeiségét mind a teremtésből, mind pedig az emberi kapcsolatok terén. A brit filozófus és biológus, Herbert Spencer (1820–1903) neve sokáig egyet jelentett a szociáldarwinizmussal. Spencer munkáiban sokan a szabad verseny iránti elkötelezettséget vélték felfedezni – megítélésünk szerint némi túlzással. Mindebbe Spencer beleértette, hogy meg kell akadályozni az „alkalmatlanok” reprodukcióját, akár erőteljes állami beavatkozással is.⁷ Spencert ma már sokkal inkább az erőszak hirdetőjeként és támogatójaként tartja számon a politikatudomány.⁸

Azt, hogy mennyire élő gondolat volt a szociáldarwinizmus, talán mi sem bizonyítja jobban, mint Richard Hofstadter dokto-

⁷ <http://www.indiana.edu/~intell/galton.shtml> (letöltés ideje: 2013. március 4.).

⁸ JAMES J. SHEENAN: *The Monopoly of Violence – Why Europeans Hate Going to War*. Faber and Faber, 2008. 44.

ri disszertációja alapján publikált könyve, a *Social Darwinism in American Thought* (Beacon Press, 1944 [!]). Az amerikai Kommunista Ifjúsági Mozgalom tagja és apai ágon zsidó származású történész a 19. századi amerikai fejlődést lényegében szociáldarwinista alapon próbálta meg értelmezni és egyben kritizálni.

A másik meghatározó eszme, vagy inkább elmélet az eugenika/eugenetika volt. Ezt Darwin unokaöccséhez, Francis Galton (1822–1911) nevéhez szokás kötni. Galton 1869-ben adta közre *Hereditary Genius: An inquiry into its laws and consequences* (Öröklött lángelme. Az öröklődés törvényeiről és következményeiről) című könyvét, amely lényegében az eugenika alapműve lett a 19. században. Galton feltett szándéka volt annak a bizonyítása, hogy az ember természetes képességei az öröklődésből származnak. Galton különböző területeken kiemelkedő eredményekre képes emberek családfáját tanulmányozta. Megfigyelte, hogy minél közelebbi volt a rokonság, annál nagyobb volt a tehetség előfordulása. Az is feltűnt neki, hogy a rokonok – általában és generális értelemben – hasonló területeken voltak tehetségesek. Így végül arra a véleményre jutott, hogy az eredmények igazolják nézetét a képességek örökletességéről. Azonban a környezeti hatások befolyásának lehetőségét – ekkor még – nem vette figyelembe. Galton vezette be az ikrek tudományos vizsgálatát. Ennek háttérében az állt, hogy felismerte, hogy a környezeti tényezők is hatnak az egyén fejlődésére. Így az örökletes és a környezeti tényezők relatív hatását meg tudta mérni. Galton nevéhez köthető az is, hogy először tett kísérletet az értelmi képességek mérésére. Álláspontja szerint az intelligencia egy kivételes „érzékelési” és „észlelési” képesség, ami egyik nemzedékről a másikra öröklődik. Vagyis annál intelligensebbek vagyunk, minél érzékenyebbek észlelési érzékszerveink, hiszen minden információt ezeken keresztül kapunk meg. Mindezeket összegezve Galton olyan következtetésre jutott, hogy az eugenika („fajegészségtan”) és/vagy a szelektív szaporodás segítségével növelni lehetne az emberi faj értelmi képességeit.

Az eugenika pillanatok alatt elterjedt szinte az egész világon. 1910-ben az USA-ban létrejött az Eugenics Record Office, amelynek szerepét a húszas években az American Eugenics Society vette

át. 1931-ben már 26 USA-tagállamban volt hatályban sterilizációs törvény, amelynek alapján a gyengeelméjűek és bizonyos elmebetegségekben szenvedőket – saját kérésre (?) – meddővé tehettek.⁹ Hasonló törvényt fogadtak el a 20. század elején Svédországban, Dániában, Finnországban, Norvégiában és Angliában is. 1920-ban létrejött a Szovjet Eugenikai Társaság is Moszkvában, míg Petrográdban (később Leningrádban) Eugenikai Hivatal működött.

Az első világháború utáni Németországban is csakhamar népszerű gondolatává váltak az eugenikai ideák. Itt azonban nem önálló formában, hanem a már amúgy is létező rasszhygiéniához kapcsolódóan. A térhódítást mutatja, hogy az 1902-ben alapított Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiené társaság 1931-ben (!) „und Eugenik” kifejezéssel egészítette ki címét. Ez azt is mutatja, hogy egyes helyeken a „fajtisztaság”, a „fajvédelem” és az eugenika már a kezdetektől szorosan összekapcsolódott.

Ennek a keveredésnek azonban – ha alaposabban megvizsgáljuk a kérdést – megvoltak a maga előzményei. Egyik kulcsfontosságú eleme Joseph Arthur de Gobineau (1816–1882) francia diplomata *Essai sur l'inégalité des races humaines* (Az emberi fajok egyenlőtlenségéről, 1893) című munkája. Gobineau szerint a rasszok között észlelt különbségeket nem lehet egyszerűen csak az eltérő környezeti tényezőkkel megmagyarázni; más, „mélyebb” indítékokat is keresni kell. Véleménye szerint a népek története egyértelműen bizonyítja az emberi rasszok egyenlőtlenségét, amely a belső képességekből következik. A népeket alkotó rasszok egyenlőtlensége a népek történetének egész láncolatát megmagyarázza. Vagyis a rasszkérdés a történelem minden más problémája felett uralkodik. Gobineau a fehér rasszot tekintette a legmagasabb rendűnek, a legalacsonyabbnak pedig a feketét. De a fehér rassz sem egységes, azon belül is kifejezett értékbeli különbségeket talált. Szerinte legalul vannak a „hamiták”, ezek felett a „szemiták”, amíg a csúcsot az „árják” alkotják. A konklúzió egyszerű: „meggyőződésem, hogy minden, ami az emberi alkotásokban, tudományban, művészetben, civilizációban szép, nemes,... a megfigyelőt egyetlen

⁹ <http://www.eugenicsarchive.org/html/eugenics/essay8text.html> (letöltés ideje: 2013. március 4.).

pontra vezeti vissza, egyugyanazon csírából ered, csak egyetlen családdhoz tartozik, akik a földgolyó minden művelt vidékén uralkodik”.

Gobineau az árjakat értette e kiválasztottakon. Súlyos problémát jelent, véleménye szerint, a rasszkeveredés, amely az emberiség hanyatlását eredményezi. Ha ennek nem szabnak határt, a kiemelkedő árja rassz helyét a „közönséges közepszerűség” foglalja majd el. Az antropológusoknak már a korban sem volt nehéz bizonyítani, hogy Gobineau nélkülöz minden antropológiai képzettséget, rossz forrásadatokat felhasználva figyelmen kívül hagyja az igazolt tudományos tényeket, vagy például összekeveri a rassz és a nép fogalmát. A már a korban is „dilettáns” jelzővel illetett Gobineau nézetei feledésbe is merültek volna, ha könyve nem kerül néhány olyan politikus, nacionalista irodalmár kezébe, akik nézeteit – mint „tudományos tényeket” – politikai céljakra felhasználhatták. Így lett Gobineau nagyságának hirdetője többek között Richard Wagner és H. S. Chamberlain. Gobineau könyvét Karl Ludwig Schemann 1898-ban németre is lefordította, így tanai könnyen hozzáférhetővé váltak immár német nyelvterületen is. A hatás nem maradt el: Németország-szerte „Gobineau-egyesületek” alakultak a „rasszok egyenlőtlenségének” és az „árja rassz szupremációjának” hirdetésére. Megjelent a *Homo nordicus*, a „germán faj” kifejezés, és a fajelmélet a német terjeszkedés „tudományos” alapja lett.

Lényegében Gobineau munkásságának folytatója volt Houston Stewart Chamberlain (1855–1927). Az előkelő angol családban született Chamberlain élete, neveltetése során teljes egészében a germán mondavilágon keresztül, az egyre inkább kibontakozó német sovíniszta-nacionalista eszmekör híve, majd egyik prófétája lett. 1899-ben megjelent könyve, a *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (A 19. század alapja), amelyben immár nyíltan a germán faj kiválasztottságáról olvashatunk. A germánoknak a katolikusok és – az ázsiai származású – zsidók a legnagyobb ellenségei. Chamberlain szerint a katolikusok a fajlélek rabszolgaságba hajtásán buzgólkodnak a zsidó Szent Pál által kitalált törvények segítségével. Ezzel szemben csak a protestantizmus és Luther Márton lépett fel határozottan és eredménye-

sen. Gobineau a zsidók esetén meglehetősen részletesen le is írja, hogy mennyire materialisták, intoleránsak, erkölcstelenek és törvénytisztelők. Vagyis a zsidó maga az ördög, aki/amely ellen a germánoknak harcolniuk kell. Mindezek mellett a zsidók óvják a saját fajuk tisztaságát, és azt a germánoknak is meg kell tenniük a jövőben. Chamberlain szerint a végső harcot a germánok és a zsidók fogják megvívni, amelyben a zsidók vereséget fognak szenvedni. Ennek eredménye pedig egy szellemi forradalom lesz.

A 19. század végi császári Németországban virágkorukat élték a germán ősök emlékét ápoló, nacionalista és sovíniszta szervezetek, akik Gobineau, de főleg Chamberlain „tudományos” eszméit valóságos szentségként tartották számon. A germán/árja faj felsőbbrendűsége mellett a zsidók mint káros, ellenséges elem doktrínája azonban már Chamberlain könyve előtt is megjelent. 1879-ben megalakult ugyanis a német Antiszemita Liga, Wilhelm Marr (1819–1904) vezetésével. Híressé-hírhedté vált röpirata a *Der Weg zum Siege des Germanenthums über das Judenthum* (E germánságnak a zsidóság felett győzelemhez) volt. Már ebben a németek/germánok és a zsidók összecsapásáról és élet-halál harcáról írt. Álláspontja szerint a zsidó emancipációból kinövő német liberalizmus tette lehetővé, hogy a zsidók ellenőrizzék a német pénzügyeket és ipart. Kifejtette azt is, hogy mivel a konfliktus alapja a zsidó és a német faj „különböző minősége”, ezért lehetséges, hogy mégsem lehet megoldani a zsidók asszimilációját. Bár a Marr által leírtak az első világháború előtt nem váltak a hivatalos német politika részévé, de az is tény, hogy sokan alapvető igazságokat láttak ezekben a gondolatokban. Az állami és egyéni antiszemitizmus azonban már nyíltan megjelent az első világháború alatt. 1916-ban a német vezérkar elrendelte, hogy készítsenek statisztikát – vagyis számolják össze – a hadseregben szolgáló zsidókat. Eredetileg így akarták bizonyítani, hogy a német zsidók nem vesznek részt „megfelelő arányban” a harcokban. Ezt a prejudikált elképzelést a vezérkar ki is szivárogtatta.¹⁰ Azonban az elkészült, valamint a zsidó közösség hasonló, saját készítésű statisztikái nemhogy nem támasztották alá, hanem éppen az

¹⁰ William Noah ISENBERG: *Between Redemption and Doom. The Strains of German-Jewish Modernism*. University of Nebraska Press, 1999. 59–60.

ellenkezőjét mutatták, vagyis a németországi zsidóság számaránya felett vett részt a háborús erőfeszítésben.¹¹ A háborús vere-seget követő zűrzavaros időben azonban létrejött a *Dolchstoß* (tördőfés)-elmélet, valamint az ún. *Novemberverbrecher* (novemberi bűnözők) csoportját is körülírták. Eszerint, amíg a hadsereg hősiiesen harcolt a frontokon, addig a hátszországban ezt a harcot nemhogy nem támogatták, hanem egyenesen gátolni igyekeztek a szabadkőművesek, a szakszervezetek, a szocialisták és a kommunisták. „Természetesen” valamennyi csoportosulás mögött „a” zsidóság állt, sőt egyes esetekben maguk a vezetők is zsidók voltak. Így ők mintegy hátba döfték a hadsereget. Az elméletet erősítette az is, hogy végül 1918 novemberében nem álltak antant csapatok német területen. A háború utáni, lényegében polgárháborús helyzetben a *Freikorpsok* gondolatvilágának is része volt az antiszemitizmus, amely immár túlment a szavakon, és tettekben, vagyis gyilkosságokban is megnyilvánult.¹²

Mindezen elméletek természetesen megjelentek a korabeli magyar köz-, illetve szellemi életben. Tisza István közvetlen környezetében Réz Mihály a szociáldarwinizmus híve és magyarországi szószólója volt. Réz azonban, amikor a szociáldarwinizmus gyakorlati megvalósításáról volt szó, akkor (még) a nemzetiségek, illetve az autonómiatörekvések ellen szeretett volna fellépni.

Tény, hogy a magyarországi eugenika képviselői eredendően komolyan gondolták, hogy az orvostudomány újabb és újabb eredményeit társadalmi szinten is lehet, mi több, kell hasznosítani. Egyik első eugenista, Fülöp Zsigmond 1910-ben *Darwin* címen még újságot is indított. Ebben erősen bírálta az úgynevezett egykézés (tudatosan egy gyerek vállalása) mellett azt, hogy a házasságnál és a pályaválasztásnál a gazdasági, nem pedig a biológiai szempontok játszanak meghatározó szerepet.

Látni kell azonban, hogy a magyar eugenikusok többsége a környezeti tényezőknek is komoly szerepet tulajdonított, nem mindent magyarózott pusztán az örökléssel. Az egyetlen kivétel,

¹¹ Bryan RIGG: *Hitler's Jewish Soldiers*. University Press of Kansas, 2002. 72.

¹² A témát mások mellett feldolgozta: WOLFGANG SCHIVELBUSCH: *The Culture of Defeat: On National Trauma, Mourning, and Recovery*. New York, Picador, 2001. 192-195. és 234-238.

aki a legtöbb fizikai, szellemi és morális tulajdonságot örökletesnek tekintette, Madzsar József¹³ volt. Ebben a gondolatban az is benne volt, hogy attól féltek, a rossz környezeti tényezők és a rossz családi „vonal” együttesen, a társadalom döntő többségét és így végeredményben az országot viszi anyagi és erkölcsi lejtőre.

Az eugenika egyes, haladónak számító nézeteit még a *Társadalomtudományi Szemle* és a Jászi Oszár nevéhez köthető *Huszedik Század* is propagálta a maga módján. Ők egyfajta utópiát láttak abban, hogy bizonyos módszerekkel és eljárásokkal megszüntethető az alkoholizmus, a prostitúció, bizonyos esetekben pedig a sterilizálás lehet a megoldás – éppúgy, mint más európai országokban. Természetesen az elképzelések között „vadhajtások” is jócskán voltak, így a túlzott, dekadens fényűzés „eltüntetése” a társadalomból vagy a legjobb emberi egyedek egymással folytatott intim kapcsolatából „kitenyészett” újfajta elit létrehozása. Ugyanakkor a magyar szélsőjobboldalnak szembe kellett néznie azzal, hogy a „magyar” vagy a „magyar faj” meghatározása meglehetősen nehéz, következésképpen a „magyar fajelmélet” megalkotása más elvek és logika mentén volt csak lehetséges, mint ahogyan azt Chamberlain vagy később Hitler tette.

Magyarországon ez egyrészt erősen összekapcsolódott a fajnevelés és a fajvédelem gondolatával, másrészt a „keleti” rokonság kutatásával. Hangsúlyozzuk: önálló, magyar fajelmélet nem jött létre, de bizonyos elemek – amelyek gyakorlatilag napjainkban is elfogadottak a szélsőjobboldalon – ekkor kristályosodtak ki. Az egyik, hogy a zsidók – még ha asszimiláltak, vagy áttértek is – nemhogy nem tartoznak a magyarokhoz, de egyenesen harcolni kell (a további) térfoglalásuk ellen. Ezt pedig alapvetően admi-

¹³ Madzsar József (1876–1940) orvos, szociálpolitikus és társadalomtudós. 1905 óta különböző fórumokon népszerűsítette a szociáldarwinizmust és az eugenikát, emellett hamar kapcsolatba került a baloldali mozgalmakkal is. 1914-től a fővárosi tisztii főorvosi hivatalban végzett munkájával lerakta az anya- és csecsemővédelem alapjait. A politikai életben az ekkortájt alakult Radikális Párt elnöke lesz. A polgári forradalom idején népjóléti minisztériumi államtitkár, majd a Tanácsköztársaság alatt népbiztos. 1921–1924 között emigrációba kényszerült, hazatérése után belépett a Szociáldemokrata Pártba, ahonnan 1931-ben azonban túlzott baloldaliság miatt kizárták. 1931–1935 között illegális kommunista. Többszöri letartóztatások után Csehszlovákián keresztül a Szovjetunióba távozott, ahol 1938-ban letartóztatták. A sztálini önkény áldozata lett.

nisztratív módszerekkel kell elérni, a statisztikák figyelembevételével – ehhez nyújtottak komoly segítséget Kovács Alajos statisztikái. Az, hogy a zsidóság nem asszimilálható és/vagy képtelen asszimilálódni, számos magyar szerzőnél (Prohászka Ottokár, Bangha Béla, Méhel Lajos) tényként megjelenő elem.

A másik vonal a magyarok keleti rokonságának felkutatása. Ez a 20. század elején nagy lendülettel meg is indult, ekkor még mértékadó szervezetek és tudósok bevonásával. Ennek mindennapi összefoglaló neve lett a turanizmus. A kezdeti lendület azonban megakadt, a turanizmus hívei és kutatói közti nézetkülönbségek eredményeképpen pedig az 1930-as években Magyarországi Turáni Szövetség (ez működtette a Turáni Sajtóirodát is) és Turáni Társaság is működött. Előbbi társaság vad fantazmagóriái már a korban is sokakat megmosolyogtattak, míg utóbbi reprezentálta a Horthy-kor politikai és társadalmi elitjét.

A modern antiszemitizmus kialakulásának megértéséhez érdemes megvizsgálni néhány, a 19. században lezajlott alapvető változást. Ez érintette a zsidó közösséget éppúgy, mint a teljes európai társadalmat. A zsidóság körében kibontakozó zsidó felvilágosodási (*haszkala*) mozgalom, majd a század derekától a zsidó emancipáció megváltoztatta a keresztény többség és a zsidó kisebbség viszonyát. A helyzetet aztán tovább bonyolította az asszimiláció. Ugyanis az egyrészt a zsidó közösséget is megosztotta, felvetve olyan kérdéseket, mint hogy mi lehet az asszimiláció elfogadható mértéke, hol van annak határa. A korábban gettóban élő vagy oda kényszerült zsidó közösség immár megjelent a politikai életben és számos országban a hadseregben is, nem beszélve a művészetekről vagy az újságírói és színészi pályákról. Vagyis nemcsak a korábban hagyományosnak mondható pénzügyi szektorban és néhány iparágban voltak immár zsidók, hanem az élet szinte minden területén. Ezzel párhuzamosan a kiteljesedő kapitalizmus és a világot átívelő és immár valóban világméretű szabadkereskedelem változásra készítette a hagyományos európai társadalmakat és gazdaságot is.

Mindezen folyamatok mellett azonban Kelet-Európában, a cári Oroszországban pogromokat rendeztek, zsidók csak meghatározott területen élhettek, de Romániában még állampol-

gárságuk elnyerése is meglehetősen nehézkes folyamat volt.¹⁴ Magyarországon a tiszaezslári vérvád ügye borzolta fel nemcsak a helyi, de az országos kedélyeket is 1882–1883-ban.¹⁵ Az eljárás, a per, maga az ügy a magyar szélsőjobboldal egyik vonatkoztatási pontja lett, szinte már kirobbanásakor. Csak jelezzük, hogy a per vizsgálóbírója, Bary József memoárja (amely több kiadást is megélt, hála a Püski Kiadónak és a Gede Testvéreknek) a magyar szélsőjobbnak egyfajta mindent elsöprő bizonyítéka volt mind a bűntett elkövetésére, mind pedig a zsidók pénzügyi – konkrétan a Rotschild bankárcsalád – befolyására. S bár a bírói fórumok végül felmentették a perbe fogott zsidókat, ezt a magyar szélsőjobb egyszerűen figyelmen kívül hagyja, a vádlottak bűnösségét és a bűncselekményt pedig objektív igazságnak tekinti mind a mai napig.

A kor másik nagy ügye a Dreyfus-per volt Franciaországban 1894–1895-ben. A kémkedési ügy messze túlmutatott a francia–német versengésen, hiszen a vádlott zsidó származású volt, ráadásul családja ekkor a Németországhoz tartozó Elzászban élt, francia állampolgárként. A vádak némelyike kiemelte Dreyfus zsidó származását is, amelyet már egyfajta nyilvánvaló „indítékként” hoztak fel az árulás magyarázatára. A tömeghisztériát és antiszemita pogromhangulatot kiváltó per a 19. század legnagyobb politikai válságát okozta Franciaországban, egy évtizedre két táborra osztva társadalmát. Dreyfus 1903-ban benyújtott egy újabb per-újrafelvételi kérelmet, és ennek alapján a rennes-i bíróság ítéletét a francia Legfelsőbb Bíróság 1906. július 12-én véglegesen semmisnek nyilvánította, Dreyfus visszakapta a rangját, őrnaggyá léptették elő, és a Becsületrend Lovagjává is avatták, a börtönben töltött idő azonban megviselte az egészségét, így 1907-ben nyugdíjazták. Az antiszemita, illetve napjainkban a neonáci csoportok azonban megkérdőjelezik ártatlanságát, és további bizonyítéko-

¹⁴ Részletesen lásd Constantin IORDACHI: *Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában*. <http://www.epa.hu/00000/00036/00037/pdf/02.pdf> (letöltés ideje: 2013. március 4.).

¹⁵ Magáról az eljárásról és a perről lásd KÖVÉR György: *A tiszaezslári dráma. Társadalomtörténeti látások*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011.

kat próbálnak keresni vagy gyártani, amelyek Dreyfus állítólagos bűnösségét támasztanák alá.¹⁶

Azzal kapcsolatban, hogy mennyire mély nyomot hagyott a francia közgondolkodásban a Dreyfus-per, talán elég csupán két mozzanatra utalni. Az egyik, hogy a francia történelemben a *l'affaire* (az ügy) kifejezés mind a mai napig a Dreyfus-ügyre utal. A másik, hogy az ügy hatására 1899-ben létrejött az Action Française nevű, konzervatív, ultranacionalista, erősen katolikus – ma tradicionális katolikus – és antiszemita szervezet. Az alapítók egyike-másika még a monarchista gondolatoktól sem idegenkedett az immár köztársasági Franciaországban. Alapító ideológusa Charles Murras volt, és lényegében a mai napig az ő ideológiáját követi a szervezet. 1908-tól már *La Revue l'Action Française* – szerkesztője Léon Daudet – címen újságot is ki tudott adni, ami nemcsak a szervezet méretére, hanem anyagi háttérére is utal. Szintén az Action Française és a Ligue antisémite de France alapítója volt az újságíró Édouard Drumont, akinek a *La Libre Parole* című újsága már a kezdetektől virulens antiszemita cikkek közlésével hívta fel magára a figyelmet. Az Action Française egy még napjainkban is működő szervezet – honlapot is működtet –, igaz, messze nem akkora háttérrel és befolyással, mint a 20. század első felében. Háttérbe szorulásának az okai között feltétlen ott van, hogy a második világháború alatt előbb Charles de Gaulle-nak, majd aztán Pétain marsallnak fogadtak hűséget.¹⁷ Utóbbi mellett nemcsak kitartottak, de a Vichy-Franciaország egyik meghatározó és befolyásos szervezete is volt az Action Française.¹⁸ A '80-as években sokan a Jean-Marie Le Pen vezette Front Nationalban találtak politikai otthont, amely egyben valamilyen politikai karrierlehetőségét is kínált, szemben az Action Française-zel.

Ugyanakkor a magyar szélsőjobboldal – mint ahogy arra már utaltunk – nem nélkülözte a nemzetközi „szakirodalmat” sem. Ezek fő szerepe nem is annyira az újdonság közvetítése, hanem

¹⁶ Nicholas HALASZ: *Dreyfus kapitány*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1980.

¹⁷ Robert O. PAXTON: *Vichy French – Old Guard and New Order*. Columbia University Press, New York, 2001. 244., 357.

¹⁸ Az Action Française történetét feldolgozta: EUGEN WEBER: *Action Française: Royalism and Reaction in Twentieth-Century France*. Stanford University Press, 1962.

sokkal inkább a tényként kezelt elméletek és fantazmagóriák megerősítése volt.

Az egyik ilyen alpművé vált iromány a *Cion bölcséinek jegyzőkönyve*¹⁹. Önmagában is elgondolkodtató, hogyan állították össze egy napjainkban is sokak által „objektív tényként” kezelt szöveggé, Maurice Joly nevű, nem túl jelentékeny ember satirikus írásából (*Dialogue aux enfers entre Machiavel et Montesquieu* – Alvilági párbeszéd Machiavelli és Montesquieu között – 1864) és néhány más fiktív szövegből.

A jegyzőkönyvek tartalmának kialakításában komoly szerepet játszott Hermann Goedsche német postahivatalnok és író regénye, a *Biarritz* (1868) is. Ebben olvashatunk a prágai zsidó temetőben tartott gyűlésről, ahol a világ meghódításának terve fejlődését beszéli meg Izrael 12 törzsének képviselője. Ez a jelenet 1876-ban újra megjelenik egy orosz irományban, amely a Goedsche által leírt fiktív történetet most már valóságosként állítja be. Alig egy évvel később az ott elhangzott beszédek felbukkantak Németországban, Franciaországban és Ausztriában. Egyes esetekben a beszédeket egyetlen személyhez rendelték hozzá és *A rabbi beszédei* cím alatt adták ki. 1881-ben a *Le Contemporain* című francia jobboldali katolikus újság leköszölte a prágai zsidó temetőben történeteket, valamelyest megváltoztatott formában, a 12 beszédet immár egyetlen egésszé szerkesztve. Tehát tudni lehet, hogy a szöveget hosszabb idő alatt, több „forrásból” állították össze.

Egyre elfogadottabb vélemény, hogy az OHRANA, az orosz cári titkosrendőrség állította össze a mai formában is ismert *Cion bölcséinek jegyzőkönyveit*. A kutatások alapján Pjotr Ivanovics Racskovszkij (1853–1910), a külföldi kérdésekkel foglalkozó párizsi részleg vezetője és asszisztense Matvej Golovinszkij (1865–1920) állíthatták össze és/vagy írhatták. Cesare G. De Michelis olasz irodalomtudós rekonstruálta a különféle orosz változatok alapján az eredeti szöveget. Ebből kitűnik, hogy több szerző munkájáról kell beszélnünk. Racskovszkij és Golovinszkij eredeti ter-

¹⁹ Vlagyimir BURCEV: *A Cion bölcséinek jegyzőkönyvei közönséges hamisítvány*. Múlt és Jövő, [Budapest], [é.n.], 7–39.

ve szerint ezzel az irománnyal győzték volna meg II. Miklós orosz cárt a liberalizmus káros mibenlétéről.

A *Cion bölcseinek jegyzőkönyveinek* egyik legnagyobb terjesztője nem más volt, mint az amerika autógyáros, id. Henry Ford. Az ő esetében nem pusztán egy lelkes olvasóról beszélünk, hiszen vagyonának egy részét az antiszemita propaganda terjesztésére szánta. 1918-ban a *Dearborn Independent* című kis helyi lap a Ford Motor Co. hetilapja lett, miután Ford személyi titkára, Ernst G. Leibold megvásárolta azt. Az újság ettől kezdve rendszeresen közölt antiszemita írásokat, és ezen keresztül jutott el az USA közvéleményéhez a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* is. A pacifista Ford – többek között – mélyen hitte, hogy az első világháború mögött is „nemzetközi finanszírozók” – vagyis a zsidók – álltak. Ford azonban egy idő után nem pusztán finanszírozta az antiszemita propagandát, hanem maga is aktív részese lett. 1921-ben jelent meg *A nemzetközi zsidó* (*The International Jew*) című antiszemita műve.²⁰ Ez csakhamar népszerű olvasmány lett a szélsőjobboldali-antiszemita körökben. Ford azonban kénytelen volt 1927-ben – egy per okán – megszüntetni újságját, és a nyilvánosság előtt is bocsánatot kérni kijelentéseieért. Ezek a szavak nyilvánvalóan az amerikai köznek szóltak, hisz könyve a hitleri Németországban preferált olvasmány volt, s a náci párt képviselőjével már 1924-ben találkozott. Talán az sem véletlen, hogy Ford 1938 júliusában megkapta a német Sas Rend nagykeresztjét is.

Egy szintén elterjedt nézet szerint az első világháborút lezáró békék is a nagy zsidó összeesküvés-elmélet részei. Eszerint ezeket a békéket zsidó – és egyben szabadkőműves – személyek készítették elő, íratták alá. Céljuk pedig kettős volt: a zsidók (akik persze lehettek polgári liberálisok, szociáldemokraták vagy éppen kommunisták, de mindenképpen szabadkőművesek) helyzetbe hozása a politikai életben, valamint a vesztes államok tönkretétele. Ezek a háttérdocumentumok vagy jegyzőkönyvek több változatban is feltűnnek az antiszemita irodalomban, így hitelességük könnyen megkérdőjelezhető.

²⁰ Magyarul is megjelent Új Kékszalag Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Nem kerülhetjük meg témánk tárgyalásakor Adolf Hitler *Mein Kampf* című könyvét sem. A könyvet többször is kiadták Magyarországon, de közvetlen, érezhető hatása nem kimutatható a szélsőjobboldali gondolkodásban. Ennek egyik oka, hogy sok mindent, amit Hitler használt, vagy amire hivatkozott, itthon is ismerték. Másrészt, nehéz lett volna azonosulni a hitleri fajelmélettel, különösen annak fényében, hogy a Führerré lett Hitler mit is gondolt a magyarokról...²¹ Érdemes megjegyezni, hogy például a Hitlerre nagy hatást gyakorló Georg Schönerer magyarországi hatása szintén alig mutatható ki. A magát 1. Führerként definiáló osztrák politikus, bár hamisítatlan antiszemita volt, a keresztény vallást is mélyen elítélte. Meglátása szerint egy zsidó bibliára és egy fajtiszta zsidó nő gyerekére nem lehet vallást építeni, mert annak erkölce nem lehet német.²²

Összetett kérdés, miként reagált a jobboldal a 19. században megjelenő szociális problémákra, azokra milyen megoldást kínált. A kérdés nagyságát érezve XIII. Leó pápa kiadta a *Rerum novarum* kezdetű enciklikát 1891-ben, ami hosszabb távon a keresztényszocialista gondolkodás alapdokumentuma lett. Kétségtelen tény, hogy a már korábban is leírt változásoknak volt egy antiszemita olvasata is. Az újkeletű, baloldali liberális mozgalmakban kétségtelenül magas volt a zsidó származású vezetők aránya. Ugyanakkor sokan a kapitalizmus nyertesének is a zsidó nagytőkést és bankárt látták. Vagyis könnyű volt eljutni ahhoz a gondolathoz, hogy akármelyik új nyertes oldalt nézem, mindenhol a zsidók vannak...

A magyar hatásokat nézve talán Karl Lueger bécsi polgármestert kell feltétlen kiemelni. A keresztényszocialista Lueger egyik oldalról a császárváros fejlesztője, másrészt meggyőződéses antiszemita. Ő adta Budapestnek a Judapest nevet – utalva a főváros zsidó lakosságának 20-25%-os arányára –, de hozzá kötik azt a mondást is, hogy azt, „hogy ki a zsidó, azt én döntöm el!”. Vagyis

²¹ Adolf HITLER: *Asztali beszélgetések. Monológok a vezéri főhadiszálláson*. Ármádia, Budapest, 1999.

²² Részletesen Schönererről lásd Andrew G. WHITESIDE: *The Socialism of Fools: Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism*. University of California Press, 1975.

ugyanaz a kettősség volt benne is, mint oly sokakban a zsidósággal szemben, és ami végül a „jó zsidó” és a „rossz zsidó” képében manifesztálódott a közbeszédben.

*

Befejezésül újra feltehetjük a kérdést: voltak-e a magyar szélsőjobb oldali eszmerendszernek nemzetközi összetevői. Válaszunk: igen, hiszen mint láthattuk, az európai szélsőjobb oldaliak voltak egyetemesen elfogadott, bizonyos értelemben kanonizált könyvei. Ezek kereteket adtak – elsősorban az antiszemitizmus terén. Ezek a könyvek vagy az ezekben megjelenő gondolatok pedig igenis eljutottak a magyar olvasókhoz is. Ugyanakkor tény, hogy a nyelvi elszigeteltség, a magyar specialistások és igények egyedivé, sajátossá tették a magyar szélsőjobb oldali gondolkodást.

Záró gondolatként – és fenti állításomra egyfajta bizonyítékként – álljon itt néhány sor Endre László búcsúleveléből, amelyben *A Cion bölcseinek jegyzőkönyveinek* igazságtartalmáról is ír:

„A Cion bölcseinek jegyzőkönyvei valóban igazak... Az ő kezükben van valóban a világalom megvalósulása és elpusztít az útjából mindent, ami az új világállam felépítésében nekik akadályt jelent. Ami tehát most folyik, az nem igazságszolgáltatás, hanem preventio és megtorlás egyben. Elpusztítása nemcsak azoknak, akik valamit csináltak, hanem azoknak is, akik valamit csinálhatnának vagy csinálhattak volna.... Megerősít abban a feltevésben és meggyőződésben, hogy helyes úton jártam, hogy igazat hirdettem, s hogy mindaz a sok gáncs és lekicsinylés, mely rémlátásnak igyekezett feltüntetni megállapításaimat, hiábavaló és értelmetlen volt... Jobban örültem volna, ha nekik van igazuk... Tovább haladnak a mélypont felé. De egyszer csak túljutnak rajta. S ha most nem is, de évek, vagy rövid évtizedek múlva, ha bekövetkezik a fordulat, újra azok ellen fordul majd a milliók dühe, kik a mostani vérengzést csinálják.”²³

²³ MARSCHALKÓ Lajos: *Országhódítók*. Mikes Kelemen Kör, München, 1975., 274.